

Lenka MÜLLEROVÁ  
Hradec Králové

## Motto v českých dílech 90. let dvacátého století

Motto (též epigraf) je krátký textový útvar, který je umístěn většinou před začátkem vlastního textu díla, v některých případech se objevuje i v meziprostorech autorského díla (např. na začátku kapitol, dílů apod.). Motto má rozličnou formu – může to být epigram, moudrá sentence, přísloví, citát z jiného textu apod. Jeho účelem je instruovat čtenáře a pomáhat mu (otevřeně či skrytě, jednoznačně či dvojsmyslně) interpretovat dílo nebo vytvářet literární či pocitovou atmosféru, a to na základě určité podobnosti, případně napětí obou textů. Motto se může vztahovat k celému dílu, jindy se váže pouze k části díla (např. k určité okolnosti, k atmosféře, k postavám díla), případně se obrací vně knihy – tedy ke kontextu literatury. Obdobně jako dedikace má tedy motto intertextový charakter. Jméno autora použitého textu je většinou uvedeno pod tímto textem.

Hodrová (2001, s. 274) vyjadřuje vztah mezi mottem a primárním textem díla prostřednictvím trojí opozice:

motto	text
krátký	dlouhý
cizí	vlastní
úryvek	celistvý text

Motto může mít v knize čtyři funkce (Genette 1989, s. 152):

1. Vysvětluje a zdůvodňuje nikoliv text, ale titul díla;

2. Může být zpřesňujícím „komentářem“ k dílu;
3. Intertextově působí skrze identitu autora či citovaného dílo;
4. Působí jako tzv. motto-efekt, tj. je rozpoznávacím rysem určité epochy, tvorby či tendencí díla. Rautenbergová uvádí tyto dvě funkce motto – naladění se čtenáře na obsah knihy a samozobrazení se autora (Rautenbergová 2003, s. 359).

Motto tedy poskytuje nejen návod k interpretaci díla, ale vytváří i literární či pocitovou atmosféru díla či případně identifikuje dobové tendence literárního života.

Tento pretextově umístěný peritext byl zkoumán na souboru knižní produkce šesti českých nakladatelství v 90. letech dvacátého století – Argo, Nakladatelství Lidových novin (dále NLN), Host, Ivo Železný, nakladatelství a vydavatelství, spol. s r.o. (dále IŽ nebo Ivo Železný), Knižní klub (dále KK) a Mladá fronta (dále MF), jejichž výběr reprezentuje vydavatelské počiny na sklonku dvacátého století, tedy v době, pro níž je charakteristický vysoký nárůst počtu nakladatelství, ale i vlastní produkce knih. Vedle nově založených a začínajících nakladatelství (např. Argo, Host, Ivo Železný) se v České republice objevily vydavatelské domy, které pokračovaly ve své vydavatelské tradici či se nově etablovaly na českém trhu jako mezinárodní odnože zahraničních vydavatelství. Spektrum výběru tedy zahrnuje jak začínající vydavatele, kteří si teprve cestu ke čtenáři a knižnímu trhu budovali, a to s většími či menšími zkušenostmi, tak i nakladatelství, jež přejala ověřené marketingové způsoby komunikace se čtenářem a přizpůsobovala je specifiku domácího literárního prostředí. Vedle ryze komerčních nakladatelství a nakladatelství účelově reflektujících zájem čtenářů jsou zařazena i vydavatelství, jež se zabývala kvalitnější literární produkcí a snažila se přinášet českým čtenářům kvalitní texty autorů nejen etablovaných, ale i začínajících. Literární díla jsou vybrána tak, aby pokud možno rovnoměrně pokrývala produkci 19. a 20. století, prózu i poezii, českou i světovou literaturu, tvorbu oficiální i tzv. neoficiální.

Ve sledovaném vzorku děl se motto objevilo celkem v jedenácti dílech, tj. přibližně ve třetině pozorovaných knih.

Existence tohoto knižního paratextu je – podobně jako dedikace – v české a světové produkci sledovaného souboru děl téměř identická. Obdobně shodná je i pozice mott, která je vždy pre-textová, tj. motto se nalézá vždy před primárním textem a je vyděleno písmem i umístěním na samostatné stránce. Výjimkou jsou díla tří autorů – Lustiga, Stendhala a Škvoreckého, jejichž motta jsou součástí první kapitoly a jsou umístěna do těsné blízkosti autorského textu. V případě Škvoreckého knihy jde však pouze o část „koláže“, která je umístěna až za název první kapitoly.

V následující tabulce je zachycen přehled mott v jednotlivých dílech, v nichž nejčastěji jsou citovány úryvky z německé tvorby (Simmel, Němcová, Škvorecký):

**Tabulka 1. Přehled mott v jednotlivých dílech**

Autor	Dílo	Typ	Autor motta	Umístění	Nakladatelství
Durych	Zastavení	meditace	Durych	před textem	Mladá fronta
Hailey	Detektiv	citát	Voltaire	před textem	Knižní klub
Lustig	Porgess	text	Z Talmudické školy v Bruselu	v kapitole	Mladá fronta
Mácha	Máj	citát	Mácha	před textem	Mladá fronta
Němcová	Babička	citace něm.	Gutzkow, Ritter vom Geiste	před textem	Nakladatelství LN
Simmel	Mějte naději	báseň	Goethe	před textem	Knižní klub
Slavík	Básnické dílo I.	citát	F.L. Čelakovský	před textem	Host

Slavík	Básnické dílo II.	citát	I. Blatný, J. Kainar, V. Brjusov	před textem	Host
Stendhal	Červený a černý	citát	Hobbes	v kapitole	Knižní klub
Škvorecký	Konec poručíka Borůvky	citát	Karel Čapek	před textem	Mladá fronta
Škvorecký	Konec poručíka Borůvky	citát	Bertolt Brecht	před textem	Mladá fronta
Škvorecký	Konec poručíka Borůvky	citát	E.M. Foerster	před textem	Mladá fronta
Škvorecký	Konec poručíka Borůvky	citát	John Dos Passos	v kapitole	Mladá fronta
Vonnegut	Kolíbka	citát	Knihy Bokononovy 1,5	před textem	Mladá fronta
Vonnegut	Časotřesení	text	neuvedeno	před textem	Argo

Jediným autorem, který ve svém díle vrství motta<sup>1</sup>, je J. Škvorecký<sup>2</sup>. Jednotlivé úryvky anticipují lidské ctnosti i nectnosti, s nimiž se protagonista knihy ve svém literárním životě potýká: křivdu, nenávisť, spravedlnost, právo, zradu bližního, individualismus (např. „Já viděl takovou bídu, že každý kriminál je proti ní zrovna blahobyť: a přece nás ta nejhorší bída tak neurazí jako křivda. Já bych řekl, že v nás je nějaký justiční instinkt a že vina a nevína, právo a spravedlnost jsou stejně prvotní, strašné a hluboké city jako láska a hlad. Karel

<sup>1</sup> Tento typ lze nazvat motto-koláž.

<sup>2</sup> V minulosti docházelo k vrstvení mott především v anglické próze 19. století.

Čapek”; Škvorecký 1992, s. 8). Přítomnost více mott nesignalizuje autorovu bezradnost v rozhodování, ale vztah jednotlivých ukázek k různým částem a polohám díla, zde jednotlivých povídek. Motta anticipují spíše psychologický román než klasickou podobu detektivní prózy a charakterizují Škvoreckého přístup k tomuto žánru, jenž je čtenáři znám nejen z prvního dílu detektivní trilogie. Všechna Škvoreckým vybraná motta jsou autorizována a jsou myšlenkami významných českých, německých, anglických a amerických prozaiků 19. a 20. století.

Dalším typem motta jsou autorské knižní texty polemizující s jinými peritexty. Takovým knižním paratextem je motto Máchova *Máje* („Dalekáť cesta má! Marné volání!!”; Mácha 1999, s. 7), které na jedné straně signalizuje autorův romantický životní pocit a je takto významně spjato s primárním textem díla. Na druhé straně však ostře kontrastuje s ostatními peritexty díla (dvojdílné věnování, případně i *Výklad Máje*) a vystupuje jako ironizující prvek dobového očekávání. Máchův odpor k oficiální literatuře (a lze se jen domnívat, že oba uvedené peritexty splňují dvojí účel – jednak vyhovění autora dobovému vkusu jako pokus získat vyšší šanci vydání díla, jednak máchovská parodie tehdejšího literárního života) zesiluje i zdůraznění druhého zvolání, jež je zvláště dokonce dvěma vykřičníky. Máchovský svazek peritextů, stylově i významově zcela nesourodý, umožňuje autorovi rozehrát mnohovýznamovou hru se čtenářem, jenž do hry chce (a může) vstoupit. Romantická touha individuality na straně jedné a opozitní masové „vlastenectví” na straně druhé představují rozpor jedince a společnosti, tedy charakteristický rys romantismu. Vedle explicitního Máchova vyjádření autor v mottu díla umožňuje čtenáři projít „cestu poznání” prostřednictvím recepce peritextového rámce díla či naopak nechat se zavést do „slepé uličky” dobového vnímání literatury.

Jiný způsob hry se čtenářem lze detekovat v obou knihách K. Vonneguta. Vedle téměř již klasického („Podobnost všech živých či mrtvých postav s jinými živými či mrtvými postavami je čistě náhodná”; Vonnegut 1998, s. 7), jež není obranou autora před možným napa-

dením, ale především provokativní výzvou čtenáře k recepci díla, uvoduje Vonnegut své druhé dílo citací z fiktivní *Knihy Bokononovy*, která svým tvarem nápadně připomíná úryvek z biblického pojednání. Opětovně zpochybnění reálnosti díla („Nic v této knize není pravda”; Vonnegut 1994, s. 6), jež je opět autorovou hrou, neboť je umístěno do podoby reálného náboženského textu, rozptýleného v řadě autorových děl, anticipuje nejen fiktivní svět vonnegutovského příběhu, ale i nutí čtenáře „rekonstruovat” *Knihu knih tohoto náboženství*. Vedle návodu k recepci díla a navozené atmosféry knihy dociluje autor i spontánních postrecepčních čtenářských činností s textem, jež vyúsťují v dílo další<sup>3</sup>.

Citátovým typem motta jsou úryvky v knihách dalších dvou prozaiků – Stendhala a Haileho<sup>4</sup>. Autory obou mott jsou filosofové 17. a 18. století (Thomas Hobbes, Voltaire). První z nich je, jak již bylo uvedeno, součástí první kapitoly a je těsně svázáno s dějovou složkou díla. Druhé je umístěno mezi dedikací a primární text knihy a intertextově je spjato s antickou mytologií. Jeho prosotorové umístění blíže věnování upřednostňuje významovou spjatost spíše s tímto peritextem než s primárním dílem. Následné spojení obou knižních paratextů pak vytváří rámec knihy a zahrnuje oba aspekty svazku peritextů – konkrétní naznačený příběh reálné postavy a metaforické vyjádření hrozby.

Další citátový typ motta – báseň německého básníka (J. W. Goethe, *Symbol*) v díle J. M. Simmela – je ve sledovaném souboru knih jedním z nejrozsáhlejších útvarů. Intertextový charakter otvírá dialog nejen s tvorbou dalších autorů, ale zasahuje i do mimoliterárního kontextu. Poslední verš („Ó, doufejte pevně!”; Simmel 1993, s. 8) je rozpoznatelný spíše německy hovořícím čtenářem (Simmelova kniha má

<sup>3</sup> Tyto pokusy čtenářů o „rekonstrukci” jsou dostupné zejména na internetu.

<sup>4</sup> *Shromáždí tisíce lepších*

*V méně pestré kleci. Hobbes* (Stendhal 1993, s. 5).

*život připomíná Damoklovu hostinu: meč stále visí* (Voltaire. In: Hailey 1998, s. 3).

v originále titul *Wir heissen euch hoffen – Poroučíme Vám doufat* – překlad L.M.) a je spjat s titulem díla, jehož vysvětluje a zdůvodňuje.

Uvedené tři příklady citátových mott naznačují variabilitu a dynamičnost tohoto peritextu, jenž je dle rozhodnutí autora svázán nejen s primárním textem díla (ten je mnohdy upozaďován), ale i s dalšími knižními paratexty díla, s nimiž tvoří synchronně vystupující svazek peritextů či naopak napětí vytvářející rámec díla.

Obdobné tendence lze spatřovat i v knize B. Němcové. Její dobově poplatné německy psané motto<sup>5</sup> akcentují významovost celého svazku peritextů.

Dalšími typy motta jsou nakladatelské citace, které jsou přítomny ve výběrech a sebraných spisech dvou autorů – J. Durycha a I. Slavíka. Durychův úryvek z meditace *Kdybych* je čistě nakladatelským peritextem, jenž byl původně vytvořen jako primární text. Má podobu mnohařádkového prozaického úryvku a je umístěn mezi tiráž a autorský text. Není signován (je uveden pouze zdrojový text – „Z meditace Kdybych“; Durych 1996, s. 7) a vytváří atmosféru zamýšleného povídkového výboru. Zároveň je významně spjat s primárním textem, neboť další povídky ze stejnojmenné knihy jsou součástí próz díla. Motto zde splývá i s dalším typem nakladatelského peritextu, jímž jsou záložkové citáty z díla, umístěvané především na zadní straně obálky a sloužící k přivábení čtenáře svým literárním působením. Jakkoliv tedy tento úryvek připomíná jiný typ knižního paratextu, jeho umístění v prostoru knihy jej ukotvuje jako nakladatelský typ motta.

Za nakladatelské peritexty lze považovat i motta z výboru I. Slavíka, které sice působí autenticky autorsky (jde o autorem zvolené citáty z děl Čelakovského, Blatného i Kainara), původně však tvořily

---

<sup>5</sup> „Daraus siehst du, daß die Armen nicht so ganz elend sind, wie wir uns denken; sie haben wirklich mehr Paradies, als wir uns einbilden und selbst besitzen! Gutzkow, Ritter vom Geiste“ („Z toho vidíš, že chudí nejsou tak docela ubozí, jak si myslíme, jsou opravdu blaženější, než si představujeme a než my sami jsme. Karl Gutzkow: *Rytíři ducha*“). In: Němcová 1999, s. 352.

v řadě případů rámec jediné básně. Editor sice ve vydavatelských poznámkách uvádí, že jde o „posun do čela sbírky z vůle autorovy“ (Slavík 1999, s. 379), nicméně lze předpokládat nakladatelský vliv na rozhodnutí autora.

Motto v produkci českých nakladatelství devadesátých let dvacátého století je charakterizováno souborem příznakových rysů uvedeného peritextu. Především si udržuje svoji pretextovou pozici, ať již jako součást kapitoly – pak je velmi těsně spjato s primárním textem, či jako součást svazku peritextů díla. Pokud je umístěno mezi jiné knižní paratexty, dochází k obousměrné těsné interakci, ať již synchronizaci nebo naopak kontrastu a kontroverzi. V české produkci lze detekovat typologickou rozmanitost motta (citáty třetí osoby i vlastní autorské texty, motto autorské i nakladatelské, poezie i próza, rčení, použití českého i německého jazyka, motto-koláž). Výrazným rysem je intertextualita motta, odkazující nejen k jiným literárním dílům a epochám, ale i do mimoliterárního kontextu. Lze říci, že motto je jediným peritextem, kde dochází k nejčastější proměně primárního textu v knižní paratext, byť ve výrazně zkrácené podobě.

## Prameny

ARGO

Chase J. H., *Rakev z Hongkongu*. Argo, Praha 1994.

Vonnegut K., *Časotřesení*. Argo, Praha 1998.

Weiner R., *Škleb*. ARGO, Praha 1993.

HOST

Balabán J., *Prázdniny*. Host, Brno 1998.

Krchovský J. H., *Básně*. Host, Brno 1998.

Slavík I., *Básnické dílo I*. Host, Brno 1999.

Slavík I., *Básnické dílo II*. Host, Brno 1999.

NAKLADATELSTVÍ IVO ŽELEZNÝ

Clausenová B., *Kathrinino štěstí*. Nakladatelství Ivo Železný, Praha 1992.

Hanuš M., *Konkláve*. Nakladatelství Ivo Železný, Praha 1994.

Škvorecký J., *Lviče*. Nakladatelství Ivo Železný, Praha 1996.

#### KNIŽNÍ KLUB

Hailey A., *Detektiv*. Knižní klub, Praha 1998.

Christie A., *Vražda v Orient-expressu*. Knižní klub, Praha 1994.

Rais K. V., *Zapadlí vlastenci*. Knižní klub, Praha 1996.

Simel J. M., *Mějte naději*. Knižní klub, Praha 1993.

Stendhal, *Červený a černý*. Knižní klub, Praha 1993.

Zweig S., *Josef Fouché*. Knižní klub, Praha 1994.

#### NAKLADATELSTVÍ LIDOVÉ NOVINY

Němcová B., *Babička*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1999.

Neruda J., *Knihy básní*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1998.

#### MLADÁ FRONTA

Durych J., *Zastavení*. Mladá fronta, Praha 1996.

Hrubín F., *Romance pro křídlovku*. Mladá fronta, Praha 1998.

Gellner F., *Teplé zhaslého plamene*. Mladá fronta, Praha 1997.

Kabeš P., *Odklad krajiny*. Mladá fronta, Praha 1992.

Lustig A., *Porgess*. Mladá fronta, Praha 1995.

Mácha K. H., *Máj*. Mladá fronta, Praha 1999.

Mickiewicz A., *Balady a romance*. Mladá fronta, Praha 1998.

Rimbaud J. A., *Já je někdo jiný*. Mladá fronta, Praha 1999.

Seifert J., *Maminka*. Mladá fronta, Praha 1997.

Šiktanc K., *Šarlat*. Mladá fronta, Praha 1999.

Škvorecký J., *Konec poručíka Borůvky*. Mladá fronta, Praha 1992.

Tolkien J. R. R., *Básně I, II, III*. Mladá fronta, Praha 1995.

Vonnegut K., *Kolíbka*. Mladá fronta, Praha 1994.

#### Literatura

Genette G., 1989, *Paratexte. Das Buch vom Beiwerk des Buches*. Frankfurt am Main.

Hodrová D. a kol., 2001, *... na okraji chaosu... Poetika literárního díla 20. století*. Praha.

Rautenbergová U., 2003, *Reclams Sachlexikon des Buches*. Stuttgart.

#### Summary

Authoress, in her article, is describing a motto, which is a short text, a comment to the other text. Motto is explaining title of work, providing „instruction“ to its interpretation, as well as creating appropriate ambience to its perception. Authoress presents appearance of motto in thirty selected books published by different Czech publishers in the last decade of the XX century.